

MIGRACIONS I VULNERACIONS DE DRETS

Fluxos migratoris i reptes per als drets humans

Sònia Parella Rubio

Una dona dins d'un autobús observa el desembarcament d'altres migrants del vaixell Bulwark, de la Marina militar anglesa, al port de Catània, Itàlia, el 8 de juny de 2015. A bord del vaixell hi havia unes 1.150 persones migrants, la majoria procedents del Pakistan, de Síria i de països subsaharians. Fotografia: [Alessio Mamo](#)

Les polítiques de control de la mobilitat de les persones o les polítiques de control migratori les dissenyen i implementen els estats nació, fent ús de la seva sobirania, a fi i efecte de controlar tot el que fa referència a la sortida, l'ingrés i la permanència de persones estrangeres en el seu territori. Tot i que els estats tenen dret a exercir la sobirania en aquesta matèria, en cap cas aquestes polítiques haurien de suposar pràctiques o accions que vulnerin les seves obligacions internacionals de protecció de drets humans.

Malauradament, assistim a un enduriment progressiu de les polítiques migratòries, que arrenca des de després de la Guerra Freda i que s'aguditza sobretot a partir dels atemptats de l'11 de setembre de 2001. Aquesta tendència es caracteritza per una lògica centrada en la seguretat, que no ha deixat d'intensificar-se i que planteja la gestió de la mobilitat humana en termes de conflicte, amenaça i alarma social. Fins i tot s'ha arribat a l'extrem inaudit de criminalitzar el rescat de les persones migrants al Mediterrani, a partir de l'acusació de delictes de tràfic d'éssers humans i de foment de la migració irregular, tal com s'ha denunciat des de diverses instàncies, com ara el Consell de Drets Humans de les Nacions Unides.

No deixa de ser sorprenent que l'emigració o el dret de sortida sigui un dret humà bàsic,

proclamat per l'article 13 de la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948 (DHUD) [1] i que, en canvi, la immigració o el dret d'entrada no es reconeix, excepte en els casos en què hi hagi alguna persecució [2]. A aquest efecte, cal preguntar-se com es pot sostenir, en termes normatius, una configuració tan asimètrica i jerarquitzada del dret a migrar, legitimada únicament en termes de preservació de la sobirania estatal i del monopoli de la lògica exclouent de la ciutadania a través de les fronteres.

Malgrat aquest panorama desolador, si parlem del vincle entre migracions internacionals i drets humans, cal fer referència al Pacte Mundial per a una Migració Segura, Ordenada i Regular (A/CAP DE BESTIAR/73/195), adoptat en la Conferència Intergovernamental per al Pacte Mundial sobre Migració de l'ONU, celebrada a Marràqueix (Marroc) el 10 de desembre de 2018. Certament, si bé no és un tractat internacional i tampoc no és formalment vinculant per als 152 països signataris en virtut del dret internacional, la seva importància rau en el fet que es basa en els tractats internacionals de drets humans que obliguen els estats a garantir els drets de totes les persones.

El Pacte Mundial, a través dels seus 23 objectius per a l'acció, planteja les bases i les possibles accions per a una millor governança migratòria. Es tracta del primer acord de l'ONU negociat a escala intergovernamental sobre un enfocament comú per gestionar la migració internacional. Reafirma el compromís dels estats de respectar, protegir i fer realitat la protecció dels drets humans de totes les persones migrants, independentment del seu estatus i de les seves motivacions i situacions, al llarg de totes les etapes del cicle migratori (origen, trànsit i destinació) [3].

La migració forçada i la migració econòmica estan estretament relacionades i són formes d'expressió de les desigualtats mundials i de les crisis socials. Per tant, no són el resultat d'una sèrie d'emergències inconnexes, sinó que es tracta d'una part constitutiva de les relacions entre Nord i Sud

Sabem del cert que els patrons i els cicles de les migracions són cada vegada més complexos i de naturalesa mixta. Per aquest motiu, aquest article [4] presentarà una reflexió sobre les denominades *mobilitats involuntàries o forçades* com a patró definidor d'una part considerable dels moviments migratoris actuals des de l'anomenat Sud global cap al Nord global, que són precisament les mobilitats que concentren més vulneracions de drets humans i manifestacions de la violència, ja sigui física, simbòlica, institucional o estructural, conseqüència directa de la deriva excessivament centrada en la seguretat de les polítiques migratòries. A partir d'aquest diagnòstic més conceptual, podem constatar, d'una banda, la conveniència de revisar críticament les taxonomies i les categories científiques emprades a l'hora de classificar les persones com a migrants econòmiques o refugiades en contextos de mobilitat i de superar les definicions reduccionistes i duals que posen el focus en la (in)voluntarietat de la mobilitat; i, de l'altra, les implicacions que

aquesta revisió taxonòmica hauria de tenir necessàriament sobre la governança de les migracions des de la seva dimensió ètica i des de la perspectiva de drets humans, adoptant com a marc de referència els principis del Pacte Mundial.

Les migracions forçades i els reptes per a la governança

El terme “migració forçada” ens remet als patrons de desigualtat global i als seus mecanismes associats, com a causants de desplaçaments massius de població marginada i exclosa. Es tracta de persones que, en haver estat expulsades dels seus territoris, busquen accedir a mitjans de subsistència i oportunitats de mobilitat social; o bé de persones que no troben condicions d’ocupació d’acord amb la seva capacitat i nivell de formació. En conseqüència, la migració forçada no és el resultat d’una sèrie d’emergències inconnexes, sinó que, d’acord amb les tesis de Stephen Castles [5], es tracta d’una part constitutiva de les relacions entre Nord i Sud, que comporta el desdibuixament progressiu de la distinció entre les categories de migrant i refugiat, tant durant el viatge o trànsit com en l’arribada als països de destinació, a través dels processos d’acollida, assentament i adquisició de drets. Per tant, la migració forçada i la migració econòmica estan estretament relacionades i són formes d’expressió de les desigualtats mundials i de les crisis socials. I d’aquí ve que l’autor introduís la noció de “nexa entre migració i asil” per mostrar que molts migrants i sol·licitants d’asil tenen múltiples raons per a la mobilitat, i que aquestes motivacions, barrejades, constitueixen un desafiament per a les rígides categories i etiquetes que les burocràcies dels estats i de les organitzacions internacionals intenten imposar.

En els últims anys, s’assisteix a un increment de la visibilitat de les denominades *mobilitats involuntàries o forçades*. En el marc dels debats que situen el vincle entre la globalització i l’increment de l’expulsió d’éssers humans en un context de restricció progressiva de la mobilitat, la sociòloga Saskia Sassen rescata el concepte de “migracions de supervivència” i al·ludeix a la pèrdua massiva d’hàbitat en els llocs d’origen com a causa d’una emigració que condueix les persones a arriscar les seves vides en viatges perillosos i, de vegades, sense ni tan sols una llar a la qual tornar [6]. L’autora sosté que la barreja de condicions adverses —com ara les “noves” guerres de baixa intensitat; la terra morta; la pèrdua de recursos naturals i les expulsions tant econòmiques, socials com biosfèriques, i l’exclusió sistemàtica de grups poblacionals provocada per estats fallits, entre d’altres— produeix una àmplia pèrdua d’hàbitat per a un nombre creixent de persones. Són molts, desgraciadament, els escenaris que exemplifiquen aquests focus de vulneració de drets humans, entre els quals cal subratllar el drama de la migració centreamericana (sobretot procedent d’Hondures, El Salvador i Guatemala), que creua Mèxic per dirigir-se als Estats Units, o les morts al Mediterrani com a conseqüència dels fluxos que intenten arribar al continent europeu procedents de l’Àfrica i de països com Síria, l’Iraq o l’Afganistan.

Les migracions forçades són les més vulnerables en termes de garantia i de respecte dels drets humans, incloent-hi els valors fonamentals de la dignitat humana, com ara la supervivència física, el benestar i el respecte a la identitat. El problema no és la mobilitat d’aquestes persones en si mateixa, sinó les condicions de desigualtat, marginalització i explotació sota les quals la major part d’aquestes migracions tenen lloc. I és que el dèficit

de seguretat humana no tan sols constitueix la causa principal dels fluxos migratoris forçats, sinó que, alhora, comporta múltiples formes de violència amb efectes diferenciats sobre la vida de les persones durant totes les etapes del procés migratori. En aquesta diferenciació, el fet de ser dona o de pertànyer a una minoria sexual té un gran impacte a l'hora d'afrontar vulnerabilitats i violències específiques.

Les pràctiques d'externalització de fronteres i les zones de contenció converteixen els migrants en objectes de bescanvi geopolític

Pràctiques com la mutilació genital femenina, els matrimonis forçats, els crims d'honor, les violacions, la prostitució coactiva, la violència masclista o els feminicidis són formes específiques de violència de gènere que es poden manifestar al llarg del cicle migratori i que afecten desproporcionadament les dones i també, encara que en menor mesura, el col·lectiu LGBTIQ+ [7].

Quina està sent la resposta des de les polítiques migratòries actuals?

Davant d'aquest diagnòstic, quina resposta haurien d'oferir els estudis fronterers i migratoris? Ens trobem amb situacions de violacions sistemàtiques de drets humans que no sempre encaixen amb les definicions i interpretacions categòriques del sistema de protecció internacional a les persones refugiades. La protecció acrítica dels canals clàssics "d'asil" alimenta els discursos criminalitzadors i estigmatitzadors de les persones migrants que accedeixen als països de manera irregular, incloent-hi les que són sol·licitants d'asil i tenen poques possibilitats d'aconseguir aquest reconeixement. Les motivacions poden abastar tant l'amenaça directa i immediata al dret a la vida, com la fugida més o menys planificada d'unes condicions de vida intolerables davant la pèrdua (o no expectatives d'assoliment) de mitjans de supervivència, o tot a la vegada. D'aquí que ens trobem davant una combinació permanent de motivacions polítiques, econòmiques i socials que ja no encaixen amb l'etiqueta de "refugiat", ancorada en una única motivació, en el sentit que recull la Convenció sobre l'Estatut dels Refugiats de 1951, i completament al marge de la barreja dels condicionants de la mobilitat.

D'acord amb Naranjo [8], els límits difusos entre persones refugiades, migracions econòmiques o migracions laborals exigeixen anar més enllà de categories jurídiques normatives que, en si mateixes, poden ser utilitzades interessadament com a instruments d'exclusió. Cal incorporar conceptes sociològics que proporcionin eines per ampliar i revisar les implicacions normatives de la governança de les migracions. Es tracta de superar definicions reduccionistes que legitimen la vulneració dels drets humans i generen desajustaments creixents entre la dimensió normativa, d'una banda, i els processos socials que produeixen l'acció humana, de l'altra.

Malauradament, els debats actuals sobre governança política de les migracions no semblen anar en aquesta direcció, tal com ho il·lustren els casos dels Estats Units i de la Unió Europea, sense anar més lluny.

Als Estats Units, es corre el risc que les noves mesures de control fronterer anunciades recentment per l'Administració presidida per Joe Biden vulnerin els fonaments bàsics del dret internacional dels drets humans i de les persones refugiades, segons adverteix l'Oficina de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans. Els canvis anunciats inclouen una utilització més habitual del recurs de les expulsions accelerades i l'ampliació de l'ús del títol 42 de l'ordre de salut pública per permetre l'expulsió per la via ràpida, a Mèxic, de persones veneçolanes, haitianes, cubanes i nicaragüenques, sense una avaluació individualitzada de les seves necessitats de protecció, acompanyada de les garanties processals adequades. D'altra banda, l'anomenat Programa de permís humanitari temporal —que abans només s'estenia als veneçolans— s'ampliarà per incloure-hi els nacionals de Cuba, Haití i Nicaragua, però, malgrat tot, moltes de les persones més necessitades de protecció humanitària i les que es troben en situacions més vulnerables no formen part d'aquests grups nacionals (i, per tant, en queden excloses), o tenen poques probabilitats de complir-ne els requisits, que són molt restrictius (entre ells, tenir un “patrocinador financer” als Estats Units).

Així mateix, en els darrers anys, especialment durant l'Administració de Donald Trump, a través de diverses pressions sobre els governs de Mèxic, Guatemala, Hondures i El Salvador, s'han anat externalitzant els controls migratoris i s'han transformat aquests països en autèntiques zones de contenció (*buffer zone*) [9], on s'envia tota la població migrant que és rebutjada directament. Així mateix, per a les persones que aconsegueixen arribar als Estats Units, s'estableix un període d'espera de mesos o d'anys, que moltes vegades té lloc en centres de detenció (molts d'ells administrats per empreses privades), o bé es promou l'extraterritorialització del període d'espera al nord de Mèxic [10].

Pel que fa a la Unió Europea, el Nou Pacte sobre Migració i Asil que la Comissió Europea presentava el 23 de setembre de 2020, si bé ha estat definit per la presidenta de la Comissió, Ursula von der Leyen, com un “nou començament” per a la política migratòria i d'asil de la UE, està lluny de ser-ho si ho valorem des de la perspectiva dels drets humans. Constitueix, en realitat, una continuació de l'Agenda 2015 i deixa de costat la clarificació sobre com es portarà a terme la millora de les vies legals i segures d'accés a Europa com a única manera d'evitar les tragèdies que se succeeixen a la mar Mediterrània, amb més de 20.000 morts registrats des del 2014, segons dades de l'Organització Internacional de les Migracions.

Les propostes contingudes en el Nou Pacte, a més de no resoldre l'obstrucció de les vies d'accés, reforcen els dispositius tecnològics i de seguretat de control fronterer, amb la introducció d'un nou procediment de control previ a l'entrada (precibratge) i d'un procediment accelerat a la frontera, amb la finalitat de no permetre l'entrada de les persones amb poques possibilitats d'obtenir una resolució positiva a la seva petició d'asil o de protecció internacional.

No podem perdre de vista que les migracions són una part consubstancial de la història de la humanitat. La gestió de la mobilitat a través de les fronteres no pot basar-se en la contenció sistemàtica a través de mesures restrictives i punitives

Aquestes mesures de reterritorialització dels controls migratoris coexisteixen amb d'altres d'externalització del control fronterer, que requereixen impulsar una cooperació més intensa amb els països d'origen i de trànsit pel que fa al retorn i a la readmissió. El resultat no pot ser cap altre que la desviació de les trajectòries migratòries en trànsit cap a llocs cada vegada més inhòspits, de manera que s'emprenen unes rutes més llargues i perilloses per accedir a Europa. Es tracta d'acords multilaterals o bilaterals que reconduïxen les persones migrades cap a "tercers països", amb els quals s'ha acordat aquest intercanvi, a partir de devolucions immediates i a canvi de polítiques de cooperació, polítiques comercials o altres beneficis polítics. Les pràctiques d'externalització de fronteres difícilment garanteixen que en els estats que reben les persones expulsades no es produeixin tractes cruels, inhumans o denigrants envers les persones migrades. Se les ha definit com a "zones de contenció", però el que fan és transformar les persones migrades en objectes de bescanvi geopolític [11].

Conclusions

En definitiva, assistim a una governança migratòria que es dissenya intencionadament d'esquena a les realitats que configuren les motivacions i els patrons de la mobilitat dels éssers humans en l'actualitat. No és en absolut casual que en el text del Nou Pacte sobre Migració i Asil de la Comissió Europea ni tan sols es faci esment explícit dels objectius del Pacte Mundial per a la Migració de l'ONU. Necessitem més que mai mirades globals, que necessàriament transcendeixin els interessos dels estats nació concebuts de forma unilateral i, sobretot, que es regeixin a partir de la cooperació internacional, no entesa des de l'asimetria de les diferències de poder que defineix l'ordre geopolític mundial actual. Cal que els estats assumeixin, des de la responsabilitat, que el "problema" de fons que s'ha de gestionar no són els moviments de les persones en si mateixos —concebuts des de la problematització, l'amenaça i el rebuig—, sinó les causes i les circumstàncies que els produeixen i que situen el nord i el sud, i determinades regions del planeta, en una relació d'interdependència desigual.

Assumint que totes les persones haurien de tenir el dret de no haver de sortir del seu país contra la seva voluntat, no podem perdre de vista que les migracions són una part consubstancial de la història de la humanitat i una expressió "normalitzada" de les relacions socials. És per això que la gestió de la mobilitat a través de les fronteres no pot basar-se en la contenció sistemàtica d'una bona part de la migració a través de mesures restrictives i punitives, sinó precisament en el disseny i l'execució d'accions i de polítiques que garanteixin que els processos de mobilitat humana es puguin produir des de condicions de respecte dels drets humans. La garantia d'aquestes condicions només és possible des de

marcs internacionals de cooperació, supranacionals, que s'encaminin cap a les "fronteres obertes" (que, tal com ens recorda Juan Carlos Velasco, en cap cas no s'ha de confondre amb un "món sense fronteres") [12], que garanteixin vies d'entrada legals i segures, així com el principi de no devolució (*non-refoulement*) com a pilar per a la protecció dels drets fonamentals de les persones, més enllà de les controvèrsies sobre l'abast de la sobirania estatal.

REFERÈNCIES I NOTES

- 1 — *Article 13. 1.* Tota persona té dret a circular lliurement i a triar la seva residència dins les fronteres de cada Estat. 2. Tota persona té dret a sortir de qualsevol país, àdhuc el propi, i a retornar-hi.
- 2 — Velasco, J. C. (2012). "Fronteras abiertas, derechos humanos y justicia global". *ARBOR Ciencia, Pensamiento y Cultura*, núm. 188, p. 457-473.
- 3 — Cachón Rodríguez, L.; Aysa-Lastra, M. (2019). "El Pacto Mundial para la Migración Segura, Ordenada y Regular: un contrato social internacional". *Anuari CIDOB de la Immigració 2019*, p. 84-95.
- 4 — Algunes reflexions d'aquest text formen part de: Parella, S. (2023). "Los retos de la complejidad de los patrones migratorios para la gobernanza de las migraciones" [en línia]. *Boletín (Trans)Fronteriza* del Grup de Treball CLACSO, número 18, "Ética en la Gobernanza Migratoria".
- 5 — Castles, S. (2003). "Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation". *Sociology*, núm. 37(1), p. 13-34.
- 6 — Sassen, S. (2016). "A Massive Loss of Habitat: New Drivers for Migration". *Sociology of Development*, núm. 2 (2), p. 204-233.
- 7 — Güell, B.; Parella, S. (2023). "Introducción: migraciones y violencias desde una perspectiva de género". *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, núm. 133, p 7-16.
- 8 — Naranjo, G. (2015). "El nexo migración-desplazamiento-asilo en el orden fronterizo de las cosas. Una propuesta analítica". *Estudios Políticos*, núm. 47, p. 265-284.
- 9 — De Genova, N.; Peutz, N. (ed.) (2010). *The Deportation Regime. Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*. Durham: Duke University Press.
- 10 — París Pombo, M. D. (2020). "La extraterritorialización de la espera y la negación del derecho al asilo en Estados Unidos". *LASA Forum* 51, núm. 2, p. 75-79.
- 11 — De Lucas, J. (2016). "Refugiados como «moneda de cambio». Sobre el acuerdo entre la Unión Europea y Turquía de 18 de marzo de 2016". *Anuario de Derechos Humanos*, núm. 12, p. 17-32.
- 12 — Velasco, J. C. (2012). "Fronteras abiertas, derechos humanos y justicia global". *ARBOR Ciencia, Pensamiento y Cultura*, núm. 188, p. 457-473.

Sònia Parella Rubio

Sònia Parella Rubio és Doctora en Sociologia i professora titular del Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment, coordina el centre de recerca interuniversitari i interdisciplinari CER-Migracions (UAB-UB). Les seves àrees d'especialització són la sociologia de les migracions, les relacions ètnicoracials i la governança migratòria. Ha publicat diversos llibres, capítols de llibre i articles acadèmics al voltant d'aquestes temàtiques.